

Szilvay Gergely

MÁGIKUS ÚJSÁGÍRÁS

Artur Domosławski: *Háborúk és forradalmak költője. A legendás riporter – Kapuściński non-fiction*. Poligráf kiadó, Budapest, 2011, 326 oldal, 2600 Ft

Artur Domosławskit mostanában nem nagyon szeretik Lengyelországban. A szerző ugyanis rendhagyó életrajzot írt Ryszard Kapuścińskiról, a világhírű lengyel riporterről; a könyv miatt Domosławski még a családdal is összeveszett. A Lengyelországban 2010-ben megjelent, itthon a 2011-es kiadási év ellenére valójában a könyvesboltokba tavaly került kötet eredeti címe *Kapuściński non-fiction*. A szerző a kötet elején leszögezi: nem hagiográfiát ír, nem vesz részt egy „boldoggá avatási eljárásban”.

Kapuściński könyveivel az egyetemen találkoztam, a Pázmány bölcsészkarának kommunikáció szakán ugyanis több műve kötelező olvasmány volt az írásgyakorlat-szemináriumokon. Könyvespolcomon őrzöm az antikváriumokban beszerzett köteteket, a Hailé Szelasszié etióp uralkodóról szóló *A császárt* és a közép-amerikai, valamint afrikai kalandjaiból írt *Futballháborút*, melynek címét az El Salvador és Honduras között 1969. július 14–18. között lezajlott ötnapos fegyveres konfliktusról kapta, ami egy focimeccs kapcsán robbant ki. (A június 27-i mérkőzést 3:2-re Salvador nyerte, a meccs alatt dulakodás tört ki a szurkolók közt, ami a közvetlen ürügyet szolgáltatotta a két ország közti feszültség erőszakos „levezetésére”.)

A lebilincselő sztorikat az újságírás irodalmiasodásaként, a már majdnem irodalmi szintre emelkedő újságírói alkotásokként olvastuk, s rögtön elkapott minket a vágy s a lelkesedés, hogy egyszer majd mi is ilyen minőségű anyagokat tegyünk le az asztalra – pontosabban küldjünk be a szerkesztőségeknek. Domosławski könyve azonban kissé árnyalhatja a Kapuścińskiról alkotott egykor kialakított képünket.

A nagy lengyel riporter a ma Belorussziához tartozó Pińskben született. Később már gyermekkoráról is úgy ír, hogy az felvet szakmai kérdéseket: meddig „ér” keverni az újságírást az irodalommal? Kapuściński nyomorúságos gyerekkorról értekezik, majd a szovjet fogságból hazatérő, a katyíni vonatról leugrott apjáról is ír – testvére szerint azonban egyáltalán nem éltek nyomorban, apjuk pedig nem volt szovjet fogságban sem Katyńban, sem máshol.

Kapuścińskit először 1956-ban küldték a harmadik világba, pontosabban Indiába tudósítani, minthogy ekkor a moszkvai elvtársak úgy döntöttek, a szocialista tábor erősíteni fogja a harmadik világgal való kapcsolatait. Ettől kezdve 1980-ig a riporter egyetlen hazai fontos eseményen sem vesz részt, nincs otthon a kommunista párt irányváltásaikor vagy épp a Szolidaritás kezdeményezte sztrájkok idején. Ugyanakkor párttag, akinek pártfői vannak „odafent”. Vallja, a jó újságíró jó politikus is egyben, s ennek nyomában „a kitérés mesterének” bizonyul: úgy teljesíti a pártkéréseket, hogy azokba beleburkolja a

saját véleményét is. Egyfajta kettős beszédet fejleszt ki – s persze „pragmatikusan” áll az otthoni eseményekhez (a párton kívül nincs reform, mondogatja).

Minket az egykori szovjet blokkban, és persze különösen Lengyelországban igencsak érdekel a riporter hatalomhoz való viszonya (ügynök volt-e Kapuściński), jobban, mint a nyugati olvasóit; ezt a szálát azonban most mellőzöm. De tény, Kapuściński lavírozó, konfliktuskerülő párton belüli akcióinak, minimum lojálisnak nevezhető hozzáállásának részletes bemutatása meglehetősen nagy botrányt váltott ki hazájában. Ráadásul amikor szembe fordul a hatalommal, akkor is inkább „rácsatlakozik” az eseményekre, sosincs a kezdeményezők között.

Ami az újságíró szempontjából a fő kérdés: a szakmai hitelesség, az ő esetében nevezetesen a tények tiszteletének kérdése. Az életrajzi „konfabuláláson”, „önteremtésen” túl műveiben, riportjaiban, könyveiben is teremt mítoszokat. Például hogy találkozott Che Guevarával. Pontosabban: nem ő teremtette, de hagyta, hogy kialakuljon a kód, ami ezt sugallta, és sosem igyekezett cáfolni. A *Futballháború* angol kiadása borítójának fülszövegében ugyanis a kiadó azt írta: Kapuściński találkozott Chevel, Lumumbával és Allendével is. A háromból ugyanakkor valószínűleg csak a harmadikkal beszélt a szerző, aki soha, egy írásában sem utalt olyasmire, hogy összefutott volna a mási kettővel. Ellenben gyakran, sok esemény kapcsán jegyezte meg, hogy „igen, ott voltam”. „Ott volt” például Pinochet államcsínyénél Chilében – no nem a puccs alatt, de az előtt és után is többször. „Ott volt”, „azokban az időkben”, „akkoriban” – számos ilyen félreértés származhat ehhez hasonló, tömör megjegyzéseiből.

Kapuściński vallotta, hogy a semleges objektivitásnak nincs értelme, nyíltan „elkötelezettnek” hirdette magát, akit a harmadik világ „elnyomása” feletti elemi felháborodás és a „felszabadítás”, a társadalom átalakításának erkölcsi (vagy inkább, jegyezzük meg, morális helyett csupán moralizáló) kötelessége vezetett. Az újságíró nem lehet „közömbös szemtanú”, „nem hiszek a pártatlan újságírásban”, ami nem lehetséges konfliktushelyzetekben. Ez a kérdés persze a szakma örök vitatott témái közt marad: mi az újságíró megfelelő viselkedése egy ilyen helyzetben? Mennyire lehet kívülálló, amikor a természettudományos kísérletekről is tudjuk már, hogy a beavatkozás módosít valamelyest azt eredményen?

A konzervatívok amúgy is jobban becsülik, ha valaki felvállalja az irányultságát, szimpátiáit, hiszen nincs világnézetmentes terület. Látásmódja mindenkit befolyásol, szervezettől lehetünk függetlenek, de magunktól nem. A kérdés persze a körül forog, hogy mi is az objektivitás. Ha ugyanis mértékletességként, kiegyensúlyozottságként, a felek meghallgatásának igényeként, a szájbarágás elítéléseként értelmezzük, akkor a konzervatívok is hívei az „objektivitásnak”. Ha interperszonális igazságként, akkor viszont nem – és ilyen értelemben én igazat adok Kapuścińskinak.

A könyvben is felbukkanó igazi szakmai kérdés azonban nem ez, és nem is a lengyel riporteriskola mesterének azon felfogása, hogy „ellenzem a komplikációkat. Illetve látom őket, tiszteletben tartom, de leegyszerűsítek. Filozófiai és szakmai okokból.” Nem eszmetörténeti értekezéseket írt, hanem igyekezett a napi események sűrűjében lenni, az emészthetőség és átláthatóság kedvéért az újságíró kénytelen egyszerűsíteni. Abban

viszont már nem vagyok biztos, hogy erre kényszer szülte, ha tetszik, „szakmai” szükség van egy riportkönyvben, amit nem a reggeli kávé mellett olvas el az ember, s aminek éppenséggel talán javára válna azt bemutatni, hogy egy helyzet nem fekete-fehér. Kapuściński azonban jobban szerette a fekete-fehér helyzeteket, ha pedig egy helyzet nem ilyen volt, akkor „kifehértette” és „befeketítette” azt.

Ha az árnyalatok bemutatására nem is törekedett, azért „Rysiek” – ahogy beczték, s ahogy a szerző is beczi sokszor, talán kissé bennfenteskedve – a kiszínezésnek sem volt ellene. Egyrészt, mint említettük, szerette „beleírni” (vagy ha mások beleírták, benne hagyni) magát a történeteibe, vagy ha benne volt, felnagyítani a szerepét. Ehhez járult a „katasztrófaszemlélet”: szerette intuitíve felnagyítani a kisebb súlyú negatív eseményeket. Ez ugyan a jelleméből is adódott, de vallotta is, hogy a tények az egész szemszögéből másodlagosak. Nem mindegy, hogy egy gyilkosság három nappal előbb vagy később történt, amikor a gyilkosság a lényeg? Természetesen önmagában ez másodlagos, de Kapuściński riportert volt, a riportot művelte irodalmi szinten, nem pedig elbeszéléseket, novellákat írt. (Bár szeretett volna költő lenni, és amiatt, hogy ő „csak” egy újságíró, volt is némi kisebbségi érzése az „igazi írókkal” szemben.) A tényirodalomban pedig igenis fontos, hogy pontosak legyünk. Hisz az olvasók úgy tudják, nem fiktív, kitalált történettel van dolguk, hanem megtörtént eseményeket olvasnak.

Kapuściński Afrikával kapcsolatban ezt a hozzáállását részben azzal magyarázta, hogy ott úgyis a törzsi mítoszok alakítják a történelmet, nemzedékről nemzedékre átírják a szájhagyományt, és levéltárak hiányában pedig úgysem lesz sosem nyugati típusú történetírás – a levéltárak és könyvtárak hiányát azonban a Domosławski által idézett John Ryle cáfolja. Másrészt Ryle hozzáteszi: a szájhagyomány egyáltalán nem pontatlan, hanem nagyon is pontos átadója a történelemnek. S még két eklatáns példa: az etióp uralkodóról írt művében, *A császárban* Kapuściński olyasmiket állít főhőséről, amelyeknek éppen az ellenkezője igaz. Például szerinte a császár képtelen volt megtanulni olvasni. Ezzel szemben Hailé Szelasszié szenvedélyes könyvmoly volt, ismerte a nyugati filozófiát, és tekintélyes könyvtárat tartott fenn. Ugyanígy tele van pontatlansággal *A sahinah*, az iráni iszlám forradalom és Khomeini ajatollah által megbuktatott, az amerikaiak által támogatott perzsa uralkodóról szóló könyv is. Amelyről az életrajz egyik megszólítottja azt mondja, semmi baj nem lenne vele, ha *faction*ként, „megtörtént eseményeken nyugvó” történetként adta volna el a szerző, de nem úgy adta el, hanem riportként. Kapuściński erre azt felelte volna, hogy a célja vezérelte a változtatásokat, például hogy igazából a hatalom természetét akarta bemutatni („én nem azért írok, hogy a részletek egyezzenek, a dolog lényegéről van szó!”). Csak hát azt *faction*ben is meg lehet tenni. Maga a „mester” mindezt a *Lapidárium III.* című kötetében, amikor médiaelméleti fejtegetésekbe bocsátkozik, az angolszász és a kontinentális sajtóhagyomány különbözőségéből származtatja. Igen ám, ez azonban csak a szubjektivitást igazolja, a hanyagságot, a tényekkel való kreatív bánásmódot nem.

Mindenesetre Domosławski szerint Kapuściński világnézetéhez a kulcsszöveg, a *Miért halt meg Karl von Spreti*. A Mexikóban 1970-ben a német nagykövet meggyilkolásáról íróasztalnál fogalmazott „kvázi-riport” tulajdonképpen egy politikai gyilkosság igazolása.

Kapuściński ezt azzal magyarázta, hogy a kétségbeesettek szemléletmódja vezérelte (a nem éppen vallásos riportert rajongott a felszabadítás teológiájáért), bele akart bújni az emberrablók bőrébe. De életrajzírója felteszi a kérdést: nem ment túl messzire?

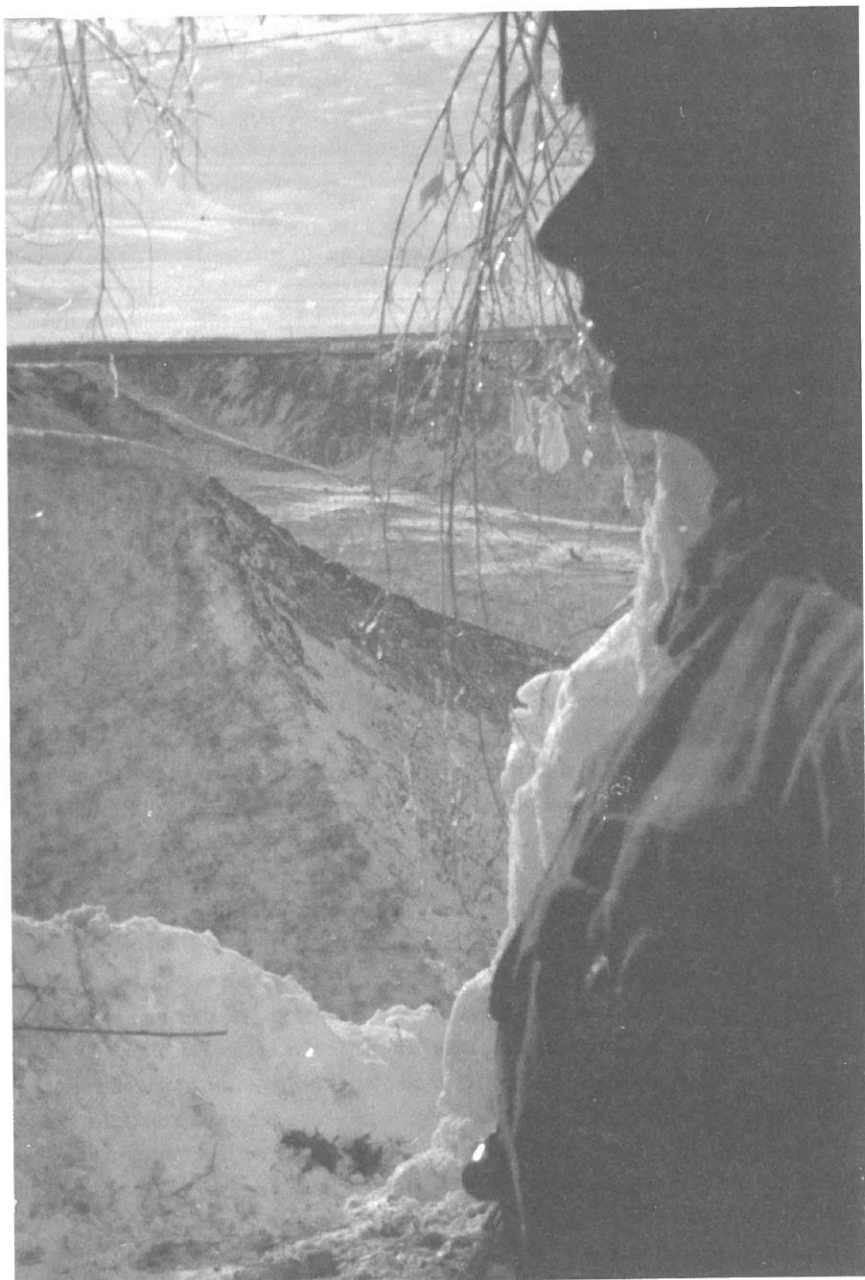
Kapuściński trimondialista világnézete amúgy is problémás konzervatív szemszögből. Hiszen egyáltalán nem olyan egyértelmű, hogy a Nyugat negatív szerepet játszott volt birtokain, és csak kizsákmányolta és elnyomta volna például Afrika népeit. Kiváló fejezetek találhatók ezen sztereotípiákkal kapcsolatban a híres angol katolikus történész, Paul Johnson *A modern kor* című kötetében. Persze Kapuściński álláspontja ma is főárambeli interpretáció a világban, így nehéz érte elítélni. Műveit pedig nem ez teszi problémássá, már taglalt, erősen kétséges következtetései nem szükségszerűen következnek ebből.

Az éles szemű olvasó hamar rokoníthatja (rokoníthatná, ha a könyv nem hívná fel rá a figyelmet amúgy is) a lengyel riportert a *gonzo* világhírű amerikai művelőivel, Hunter S. Thompsonnal és Tom Wolfe-fal, akikkel szinte egy időben munkálkodott. Bár a már említett Ryle szerint Kapuściński olyan határeset, ami még az amerikai (Tom Wolfe könyvcímet idézve) *New Journalism*ba sem fér bele. Domosławski egyébként megjegyzi, hogy hősét rokonították Gabriel Garcia Márquezzel is, aki ifjú riporterként hasonló eszközökkel élt. Mario Vargas Llosa szerint viszont a szépirodalom a „hazugságok igazsága”, ám az újságírásról ez nem mondható el. Mindenesetre Márquez nyomán nevezi Domosławski „mágikus újságírásnak” honfitársa életművét.

Élete vége felé, a kommunizmus bukása után egyre inkább „a kultúrák tolmácsá”-nak látja magát Kapuściński, s alkalma van vitatkozni Fukuyamával is. Akivel azonban nem ért egyet, hiszen egyáltalán nem gondolja, hogy a liberális demokráciával vége a történelemnek. Kapuściński kritizálja az amerikai gondolkodó vitamódszerét, az egyébiránt szerény Fukuyama ugyanis tapasztalata szerint egyszerűen nem teszi lehetővé az eszmecserét. Mindenről határozott véleménye van, amit azonnal, ellenkezés nélkül jelent ki, kételkedés nélkül. Tegyük hozzá: a kritikát a derék lengyel sem bírta, a szívére vette a kisebb megjegyzéseket is: túldimenzionálta a jelentőségüket, miközben a világ ünnepelte a könyveit.

S milyen maga Domosławski könyve? Főhősével szemben mérlegelő, megértő, és mind a lengyel viszonyok, Kapuściński párthoz való hozzáállása és munkamódszere tekintetében is nyitott az ellentmondások, különféle értékelések felé. Fekete-fehér helyett színes oknyomozó és tényekre építő, illetve azokat kereső. Mindazonáltal a *Kapuściński non-fiction* nem teljesen kész mű. Kissé úgy hat, mint laza feljegyzések halmaza, amelyek már összeálltak ugyan egésszé, de még egyszer-kétszer át kellene fésülni őket. Ilyen a magyar kiadás is: a fordító munkáját nem tudom értékelni, mivel nem tudok lengyelül. Ám a végeredményen érezhető némi kiadói sietség, elég gyakoriak például a sajtóhibák, amit figyelmes olvasó szerkesztői-korrektori szemek észrevehettek volna.

Sebaj. A könyv, ha kiegészíti az említett szemináriumhoz hasonló kurzusok olvasmánylistáját, már beteljesítette küldetését. Mégpedig azzal, hogy egy teljes életmű szinte szagolható példáival bemutatja az újságíró alapvető erkölcsi dilemmáit.

Kilátás a kecskeméti 7. honvéd gyalogezred parancsnokságának harcálláspontjáról
(Babucs Zoltán gyűjteménye)